

Kulturno - povijesni spomenici grada Zadra

Ivančić, Nina

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:679755>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-23**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FAKULTET ZA INTERDISCIPLINARNE, TALIJANSKE I KULTUROLOŠKE STUDIJE
PREDDIPLOMSKI STUDIJ KULTURE I TURIZMA

NINA IVANČIĆ

KULTURNO-POVIJESNI SPOMENICI GRADA ZADRA

Završni rad

Pula, rujan 2020.

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FAKULTET ZA INTERDISCIPLINARNE, TALIJANSKE I KULTUROLOŠKE STUDIJE
PREDDIPLOMSKI STUDIJ KULTURE I TURIZMA

NINA IVANČIĆ

KULTURNO-POVIJESNI SPOMENICI GRADA ZADRA

Završni rad

JMBAG: 0303073263, redovita studentica

Studijski smjer: preddiplomski studij kulture i turizma

Predmet: kulturno-povijesni spomenici

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: ---

Mentor: prof. dr. sc. Slaven Bertoša

Pula, rujan 2020.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Nina Ivančić, kandidatkinja za prvostupnicu Kulture i turizma, izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju bilješke i bibliografija. Izjavljujem da ni jedan dio Završnoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, te ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za neki drugi rad na bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica

U Puli, rujan 2020.

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

Ja, Nina Ivančić, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, nositelju prava korištenja, da moj završni rad pod nazivom „Kulturno-povijesni spomenici grada Zadra“ upotrijebi tako da navedeno autorsko djelo objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te preslika u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Potpis

U Puli, rujan 2020.

SAŽETAK

Tema završnog rada su *Kulturno-povijesni spomenici grada Zadra*. Ovaj rad opisuje grad Zadar i njegovu dugu i zanimljivu povijest. Grad Zadar ima mnogo kulturno-povijesnih spomenika. U radu se najprije opisuju sakralni objekti kao što su crkve i katedrala. Najpoznatija crkva je crkva sv. Donata koja je simbol grada. Zatim se prelazi na kulturno-povijesne spomenike grada od kojih je većina smještena na poluotoku. Neki od njih su Kopnena vrata, Morska vrata, Gradska loža, Gradska straža, Kapetanova kula, Trg pet bunara, Sfinga i svjetionik Oštri rat. Najzanimljiviji dio završnog rada je posljednje poglavlje koje opisuje atrakcije. Najposjećenije i najzanimljivije atrakcije posjetiteljima su Kalelarga, Zadarska riva, Morske orgulje i Pozdrav Suncu.

Ključne riječi: grad Zadar, poluotok, crkve, spomenici, atrakcije

ABSTRACT

The topic of the final paper is *The cultural and historical monuments of the city of Zadar*. This paper describes the city of Zadar and its long and interesting history. The city of Zadar has many cultural and historical monuments. The paper firstly describes sacral objects such as churches and the cathedral. The most famous church is the Church of St. Donat which is the symbol of the city. Then the paper moves on to the cultural and historical monuments of the city where the majority are located on the peninsula. Some of them are: the Land Gate, the Sea Gate, the Captain's Tower, Five Wells Square, Zadar Sphinx and Ostri rat lighthouse. The most interesting part of the final paper is the last chapter which describes attractions. The most visited and interesting attractions for visitors are Kalelarga Street, Riva, the Sea Organ and the Greeting to the Sun.

Keywords: city of Zadar, peninsula, churches, monuments, attractions

Sažetak pregledala: Emi Belušić, profesorica engleskog i talijanskog jezika i književnosti
(Osnovna škola Kaštanjer, Pula)

Sadržaj

1. UVOD	1
2. O GRADU ZADRU	2
3. CRKVE ZADRA	4
3.1. Crkva sv. Donata	4
3.2. Katedrala sv. Stošije	5
3.3. Crkva sv. Marije	6
3.4. Crkva sv. Krševana.....	7
3.5. Crkva sv. Ilije	8
4. OSTALI KULTURNO-POVIJESNI SPOMENICI.....	9
4.1. Forum.....	9
4.2. Kopnena vrata.....	10
4.3. Morska vrata	11
4.4. Kapetanova kula	12
4.5. Trg pet bunara i Perivoj kraljice Jelene Madijevke	12
4.6. Gradska straža.....	13
4.7. Gradska loža	13
4.8. Sfinga.....	13
4.9. Svjetionik Oštri rat.....	14
5. ATRAKCIJE.....	16
5.1. Zadarska riva – Obala kralja Petra Krešimira IV.	16
5.2. Morske orgulje.....	16
5.3. Pozdrav Suncu	17
5.4. Kalelarga.....	19
6. ZAKLJUČAK	20
LITERATURA.....	22
POPIS SLIKA	23

1. UVOD

Tema ovoga završnog rada su kulturno povijesni spomenici grada Zadra. Zadar je peti najveći grad u Hrvatskoj. Grad je smješten na obali Jadranskoga mora, nalazi se u sjevernoj Dalmaciji i središte je Zadarske županije. Ono što grad Zadar čini posebnim je njegova povijesna gradska jezgra u kojoj se nalazi veliki broj kulturno-povijesnih spomenika.

Završni rad se sastoji od šest poglavlja. Prvo poglavlje je ovo poglavlje odnosno Uvod. Na početku završnog rada, u drugom poglavlju, reći će se nešto o gradu Zadru i njegovoj bogatoj povijesti. Zatim će se u trećem poglavlju navesti i opisati kulturno-povijesne znamenitosti grada kao što su crkve, katedrala, vrata, Forum, Kapetanova kula, Trg pet bunara, Gradska straža, Gradska loža, Sfinga i svjetionik Oštri rat.

Nakon toga, u četvrtom poglavlju navesti će se atrakcije po kojima je Zadar prepoznatljiv u Hrvatskoj, a i u svijetu. To su Morske orgulje koje zbog jačine vjetra i valova proizvode zvuk, te Pozdrav suncu koji se tijekom dana puni sunčevom energijom, a tijekom noći svijetli u raznim bojama. Opisat će se još i najpoznatija gradska ulica Kalelarga te Zadarska riva.

Na samom kraju slijedi Zaključak, Popis literature i Popis slika. Metoda koja će se koristiti prilikom pisanja ovog rada je deskriptivna metoda.

2. O GRADU ZADRU

Grad Zadar je star 3000 godina, ima dugu i dinamičnu povijest tijekom koje je često pljačkan, rušen i razaran, ali je svaki put iz ruševina nastajao ljepši, jači i bogatiji. Zadar se prvi put javlja u 9 st. pr. Kr. kao naselje ilirskog plemena Liburna¹. Kroz povijest je često mijenjao ime. Neki od prethodnih naziva grada su Jader, Jadera, Zara. Od sredine 1. stoljeća, dok je bio pod vladavinom Rimljana, Zadar je postao grad s pravilnom mrežom ulica. Uz rub mreže ulica izgrađen je glavni trg – Forum. Početkom 9. stoljeća Zadar se spominje kao sjedište biskupa Donata i bizantskog vođe Paulusa. U to vrijeme se na rimskom forumu podignula crkva Svetog Trojstva, odnosno danas crkva Svetoga Donata.

Zadar je bio izložen mletačkim napadima, povremenim osvajanjima, ali i pobunama zadarskog puka. Grad je jako teško stradao 1202., kada je mletački dužd Enrico Dandolo za napad i opsadu iskoristio križare na njihovu pohodu u Palestini. Unatoč upornoj obrani, grad je bio osvojen i nad njim je učinjen jedan od najokrutnijih zločina u njegovoj povijesti. Mlečani su puna tri i pol stoljeća napadali i zauzimali Zadar, sve do zaključenja Zadarskog mira 1358. Mir je potpisan u zadarskom samostanu sv. Frane i tako je Zadar je došao pod vlast ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika I. Anžuvinca.

Nakon toga je krenulo zlatno doba Zadra. Zadar je u tom razdoblju imao ključnu ulogu među gradovima na istočnoj obali Jadrana, a to se odrazilo na njegov izgled i na njegovu kulturu. Srednjovjekovni Zadar je bio grad dobre arhitekture. Isticale su se sjajne građevine, prebogati samostani, raskošne palače uglednih obitelji, brojne javne zgrade i ustanove. Najviše su se isticali samostan sv. Krševana i samostan sv. Marije. Iako je kroz povijest obilježen višestoljetnim razaranjima i velikim pljačkama, još se i danas u riznicama zadarske prvostolnice i više samostana čuva veliko umjetničko blago onog vremena. Jedan od najljepših primjera zadarskog srednjovjekovnog zlatarstva je pozlaćena srebrna škrinja sv. Šimuna koju je kao dar zadarskom svecu dala izraditi ugarsko-hrvatska kraljica Elizabeta, žena od Ludovika I. Anžuvinca.

Tijekom 16. i 17. stoljeća, u povijesti Zadra obilježeni su prodori turskih osvajača u zadarsko zaleđe, ali i u sam grad. U prvoj polovici 16. stoljeća započela je izgradnja novog sustava utvrda i bedema koji su uvelike promijenili izgled grada. Mnoge kuće, velike i bogate crkve bile su porušene kako bi se izgradile nove moćne peterokutne utvrde. Stanovništvo zadarskog

¹ *Kulturni vodič Hrvatske: crkve, muzeji, dvorci, galerije*, Montilia d.o.o., Zagreb 2004., str. 77.

predgrađa uselilo se u bedeme. Poslije izgradnje Zadar je postao najveći i najjači grad-tvrđava u cijeloj Mletačkoj Republici.

Godine 1797. vlast nad Zadrom po prvi put su preuzeli Austrijanci. Od veljače 1806. do prosinca 1813. vladali su Francuzi. Druga austrijska vlast trajala je od 1813. do 1918.² Za vrijeme Prvog svjetskog rata, Zadar je 1920. Rapallskim ugovorom pripojen Italiji. U Drugom svjetskom ratu, točnije 1943. i 1944., Zadar je pretrpio velika razaranja nakon mnogostrukih bombardiranja iz zraka pa je više od 65% jezgre grada porušeno i spaljeno.

Nakon proglašenja neovisnosti Republike Hrvatske, grad Zadar je napadnut u listopadu 1991. Grad je bio više puta bombardiran i strahovito razaran, a znatno je oštećena i zadarska spomenička baština.

Danas je grad Zadar sačuvani spomenik različitih povijesnih vremena i kultura. Grad je prepun muzeja, arhiva te čuva književnu i glazbenu baštinu. Tijekom mnogo stoljeća burne povijesti čuvaju ga njegova četiri sveca zaštitnika, a to su Sv. Krševan, Sv. Šime, Sv. Stošija i Sv. Zoilo³.

²Antun Travirka, *Zadar: povijest, kultura, umjetnička baština*, Forum, Zadar 2003., str. 12.

³*Kulturni vodič Hrvatske: crkve, muzeji, dvorci, galerije*, Montilia d.o.o., Zagreb 2004., str. 77.

3. CRKVE ZADRA

Zadar je grad u kojemu se nalazi veliki broj crkva koje su od velikog povijesnog značaja. U ovom poglavlju opisati će se najznačajnije crkve grada po kojima je Zadar prepoznatljiv. To su: crkva sv. Donata, katedrala sv. Stošije, crkva sv. Marije, crkva sv. Krševana i crkva sv. Ilije.

3.1. Crkva sv. Donata

Crkva sv. Donata je najpoznatiji graditeljski spomenik i simbol grada Zadra. Nalazi se u središnjem dijelu povijesne jezgre grada. Sagrađena je na ruševinama antičkog Foruma, čiji su ostatci korišteni za ukrašavanje same crkve. Sagrađio ju je zadarski biskup Donat u 9. stoljeću. U 10. stoljeću, prvi put se spominje u djelu bizantskog cara Konstantina Porfirogeneta *O upravljanju carstvom*⁴. Originalno je bila posvećena Svetom Trojstvu te se do 15. stoljeća nazivala crkva Sv. Trojstva.

Sagrađena je u stilu rano-bizantske arhitekture ranoga srednjeg vijeka. Kružnog je oblika s dvostrukim unutarnjim prostorom koji se javlja na nekoliko primjerka u Europi toga vremena te se među njima ističe svojom originalnošću. „Zbog specifičnog cilindričnog oblika i robusne monumentalnosti ova građevina pripada najpoznatijim i najznačajnijim europskim predromaničkim crkvama“⁵. Ima izgled valjka kojemu su s istočne strane prigradene tri visoke apside. Apside se protežu do vrha rotonde i u njima su se obavljali liturgijski obredi. Crkva nije sačuvana u prvotnom obliku, nedostaje joj južna prigradnja koja je srušena 1930. Originalni pod je uklonjen i sad su vidljive ploče antičkog foruma.

Crkva se nije koristila u sakralne svrhe posljednjih dvjesto godina. Od 1880. u crkvi su se izvodili zaštitni i restauratorski radovi. Ta se godina vodi kao godina osnutka zadarskog Arheološkog muzeja. Službeno vrijeme u kojem je Arheološki muzej boravio u crkvi sv. Donata bilo je od 1893. do 1954. Nakon toga muzej je preseljen u zgradu današnjeg Sveučilišta u Zadru. Crkva ima izvanredne akustične karakteristike i zato se u njoj već 60 godina održavaju „Glazbene večeri u Svetom Donatu“.

⁴Ivo Petricioli, *Zadar i okolica: povijest, kultura, umjetnost, prirodne ljepote*, Turistička naklada d.o.o., Zagreb 2001., str. 11.

⁵Sv. Donat (<http://amzd.hr/o-muzeju/sv-donat/>, 8. kolovoza 2020.).

3.2. Katedrala sv. Stošije

Katedrala sv. Stošije najveća je katedrala u Dalmaciji. Izgrađena je u romaničkom stilu tijekom 12. i 13. stoljeća. Dobila je ime po sv. Stošiji, zaštitnici grada Zadra. Katedrala je teško stradala u križarskim osvajanjima. U studenome 1202. grad Zadar su nakon opsade osvojili i razorili Mlečani, a tada je teško stradala i katedrala. Obnova je trajala dugo, kroz cijelo 13. stoljeće.

Na katedrali se ističu dvije rozete, odnosno dva okrugla prozora (sl.1). Onaj veći, romanički, nastao je prilikom izgradnje pročelja u 13. stoljeću, a onaj manji, gotički, naknadno je ugrađen. U njoj se nalazi originalni osmerokutni romanički kameni bazen za krštenje. Ispod njega nađeni su ostaci ranijeg, starokršćanskog bazena u obliku križa⁶. U sakristiji je 1970-ih godina pronađen dobro sačuvan podni mozaik jelena i košute na izvoru, koji datira iz prve polovice 5. stoljeća.

Uz katedralu nalazi se i zvonik koji je do visine prvog kata bio sagrađen u drugoj polovici 15. stoljeća. U današnjem obliku dovršen je 1894., prema nacrtima engleskog arhitekta i povjesničara Thomasa Grahama Jacksona. S vrha zvonika pruža se nezaboravan pogled na Zadar i okolicu.

Zadarskoj zaštitnici sv. Stošiji poklonili su se i dvojica pape. Papa Aleksandar III. je 1177. posjetio katedralu sv. Stošije i njezin grob, dok se Papa Ivan Pavao II. za vrijeme pastirskog pohoda Zadru dana 9. lipnja 2003. poklonio ispred vrata katedrale.

⁶Travirka, A., *Zadar: povijest, kultura, umjetnička baština*, Forum, Zadar 2003., str. 24.

Slika 1. Rozete na crkvi sv. Stošije

Izvor: <https://www.antenzadar.hr/clanak/2019/12/citateljica-u-soku-ostali-smo-zacudeni-vidjevsi-vrata-zadarske-katedrale-zakljucanim/> (15. kolovoza 2020.)

3.3. Crkva sv. Marije

Crkva sv. Marije pripada ženskom benediktinskom samostanu. Zadarska plemkinja Čika je 1066. uz već postojeću crkvu osnovala samostan. Pripadala je najuglednijoj zadarskoj plemićkoj obitelji Madijevaca, a prema nekim izvorima bila je polusestra hrvatskog kralja Petra Krešimira IV. Na mjestu nekadašnje neugledne crkvice, Čika je podignula trobrodnu crkvu.

Čika je u samostan donijela jedan časoslov i dva himnarija. „Oba himnarija su izgubljena, ali je sačuvan njezin časoslov koji se danas čuva u Bodleyanskoj knjižnici u Oxfordu“⁷. Čikin časoslov je u svijetu najstarija sačuvana knjiga takve vrste. Časoslov sadrži književne sastave, sitnoslikarije i notne zapise popijevaka iz tog doba.

Čikina kći Vekenega je sagradila monumentalni zvonik i kapitularnu dvoranu. Kasnije je uz novčanu pomoć kralja Kolomana dovršila trobrodnu baziliku i podignula je nove samostanske

⁷Crkva sv. Marije (<https://www.zadar.travel/hr/vodic/povijesni-spomenici>, 9. kolovoza 2020.).

objekte. Uspjela je podignuti samostansku vijećnicu i zvonik koji ima uklesano Kolomanovo ime i 1105. godinu. U samoj crkvi nalazi se i grobnica opatice Vekenege koja je umrla 1111.⁸

Crkva je u Drugom svjetskom ratu teško stradala od požara i razaranja. Njezina obnova je dugo trajala, a mnogi elementi nisu se mogli rekonstruirati u prvotno stanje. Danas je u crkvi smještena poznata stalna izložba crkvene umjetnosti koja se naziva „Zlato i srebro grada Zadra“.

3.4. Crkva sv. Krševana

Crkva sv. Krševana je samostanska crkva muškog benediktinskog samostana. Sagrađena je u romaničkom stilu, na mjestu ranije crkve iz 10. stoljeća, a posvećena je 1175. Ime je dobila po sv. Krševanu, mučeniku i zaštitniku grada Zadra.

Unutrašnjost crkve krasi freske romaničko-bizantskih karakteristika. To je trobrodna crkva koja s vanjske strane ima tri polukružne apside. U glavnoj se apsidi nalazio mozaik koji je uništen 1751. U svetištu se nalazi monumentalni glavni oltar koji je izgrađen 1701. kao ispunjenje zavjeta građana Zadra protiv kuge⁹. Godine 1717. postavljena su na njega četiri vrlo kvalitetna kipa od bijelog mramora koji predstavljaju svece zaštitnike grada Zadra: Stošiju, Zoila, Krševana i Šimuna (sl.2). Do crkve se nalaze ostatci srednjovjekovnog benediktinskog samostana koji je u Drugom svjetskom ratu porušen. Zvonik se počeo graditi 1485., a do današnje visine izgrađen je 1546. i nikada nije dovršen.

⁸Petricioli, I., *Zadar i okolica: povijest, kultura, umjetnost, prirodne ljepote*, Turistička naklada d.o.o., Zagreb 2001., str. 19.

⁹Crkva sv. Krševana (<https://www.zadar.travel/hr/vodic/povijesni-spomenici>, 12. kolovoza 2020.)

Slika 2. Kipovi zaštitnika grada Zadra

Izvor: <https://benediktinke-zadar.com/grad-zadar/hrvatska/crkva-sv.-krsevan> (15. kolovoza 2020.)

3.5. Crkva sv. Ilije

Crkva sv. Ilije je pravoslavna crkva koja leži na rimskom kapitoliju. Sagrađena je u 16. stoljeću, a krajem istog stoljeća služila je za potrebe pravoslavnih Grka, ponajviše mletačkih vojnika i pomoraca. U Zadar je tijekom 17. i 18. stoljeća dolazilo mnogo Srba pravoslavaca koji su počeli upravljati crkvom. Uz svetište je 1754. izgrađen zvonik. Stara crkva je srušena i na njezinom mjestu je 1773. podignuta nova. U unutrašnjosti crkve se nalazi mramorni ikonostas koji je oslikao Michele Speranza, slikar s otoka Krfa. Slikanje ikonostasa je dovršeno 1811. Ikone sa starog ikonostasa su prenesene 1815. u novosagrađenu kapelu sv. Spiridiona koja je srušena u Drugom svjetskom ratu te ih je samo manji broj sačuvan. Pored crkve nalazila se riznica s vrijednim predmetima koje su srpski svećenici odnijeli za vrijeme Domovinskog rata¹⁰.

¹⁰Petricioli, I., *Zadar i okolica: povijest, kultura, umjetnost, prirodne ljepote*, Turistička naklada d.o.o., Zagreb 2001., str. 38.

4. OSTALI KULTURNO-POVIJESNI SPOMENICI

Zadar je grad koji je bogat kulturno-povijesnim spomenicima, pogotovo centar grada, odnosno poluotok. U ovom poglavlju najprije će se opisati Forum koji je okružen crkvom sv. Donata i crkvom sv. Marije. S Foruma se može uočiti zvonik sv. Stošije, s kojeg se pruža pogled na cijeli grad. Nedaleko od Foruma nalazi se crkva sv. Ilije, a dvjesto metara dalje se nalazi crkva sv. Frane.

4.1. Forum

Forum je glavni gradski trg iz rimskih vremena, a njegov prostor je bio tijekom zadarske povijesti središnje mjesto na kojem i oko kojeg su se gradile brojne znamenitosti. Podignut je tijekom razdoblja rimske države od 1. stoljeća pr. Kr. do 3. stoljeća naše ere. Zadarski forum je svojim mjerama jedan od najvećih na Jadranu. Širina mu iznosi 45 metara, a dužina 90 metara¹¹.

Na južnoj strani foruma je stajala monumentalna bazilika, gradska dvorana namijenjena brojnim javnim funkcijama kao što su sastanci gradskog vijeća, zborovanja građana i suđenja. Zapadnu stranu foruma u rimsko doba je zatvarao kapitolij, veliki povišeni prostor na kojem se nalazio velebni hram, glavno svetište antičkog Zadra¹². Bio je posvećen Jupiteru, Junoni i Minervi. Hram je imao na pročelju šest stupova. Jedan od šest stupova je sačuvan i 1729. je prenesen i postavljen na gradskom trgu na istočnom dijelu poluotoka, odnosno današnjem trgu Petra Zoranića. Na sjevernoj i južnoj strani foruma nalazio se niz dućana. Na pločniku u zapadnom dijelu foruma uzdizala su se dva monumentalna ukrasna stupa, od kojih se jedan sačuvao do današnjih dana na izvornom mjestu. Tijekom srednjeg vijeka služio je kao stup srama, a na njemu se još uvijek nalaze lanci iz tog razdoblja.

Ostaci samog rimskog foruma bili su dugi niz stoljeća zaklonjeni cijelim kvartovima kuća koji su izgrađeni na njegovom prostoru. Rušenjem određenih sklopova 1930. djelomično se otkrio njegov originalni pločnik i rubne stepenice. Velika razaranja u Drugom svjetskom ratu bila su najteža u središnjoj gradskoj jezgri. Uklanjanje ruševina omogućilo je da se između 1964. i 1967. potpuno očisti prostor foruma i da se pogledaju njegove dimenzije, oblik i tehnika gradnje.

¹¹Isto, str. 12.

¹²Travirka, A., *Zadar: povijest, kultura, umjetnička baština*, Forum, Zadar 2003., str. 16.

Papa Ivan Pavao II. posjetio je Zadar 9. lipnja 2003. Dočekalo ga je preko sto tisuća vjernika koji su s oduševljenjem prisustvovali svetoj misi koja je održana na forumu.

4.2. Kopnena vrata

U lučici Foša su 1543. sagrađena Kopnena vrata. Nekad su služila kao glavni ulaz u grad. Projektirao ih je slavni mletački arhitekt Michele Sanmicheli. Vrata su izgrađena kao trostruki ulaz u obliku klasičnog slavoluka. U sredini je široki polukružni kolni ulaz, a sa strane su dva mala za pješake, koja su uža, niža i pravokutna.

Iznad središnjeg otvora isklesan je lik sv. Krševana na konju, grb grada Zadra, a nad njim se nalazi monumentalni lav sv. Marka, grb Mletačke Republike. Sa strana se nalaze natpisi s posvetom te grbovi gradskog kneza i gradskog kapetana za vrijeme čije su uprave podignuta vrata (sl.3).

Do ovih vrata nekad je vodio drveni most na kamenim stupovima do drugih gradskih vrata, Carinskih vrata, koja su danas u sklopu restorana u lučici Foši. Zgrada u kojoj se danas nalazi restoran služila je za smještaj straže. Most je bio porušen 1875. i umjesto njega je sazidan nasip s malim otvorom za kanal¹³.

Početkom 2016. Hrvatska je, zajedno s Italijom i Crnom Gorom, poslala prijedlog za upis na UNESCO-ov popis svjetske baštine. Talijansko Ministarstvo kulture je pokrenulo projekt za upis venecijanskih obrambenih sustava na Popis svjetske baštine.

Nominirani su obrambeni sustavi na području Republike Venecije koji su izgrađeni u razdoblju od 15. do 17. stoljeća. Na hrvatskoj nominacijskoj listi nalazili su se Utvrđeni grad Korčula, Tvrđava Sv. Nikole u Šibeniku i obrambeni sustav Zadra. Spomenička baština koja je kao dio venecijskih obrambenih sustava u razdoblju od 15. do 17. stoljeća upisana na UNESCO-ov popis svjetske baštine su Tvrđava Sv. Nikole i obrambeni sustav Zadra. Ta dva spomenika izabrana su zato što su građeni novom tehnologijom alla moderna, a upravo to je bio glavni kriterij za upis na UNESCO-ov Popis svjetske baštine. Kopnena vrata su zajedno sa

¹³Travirka, A., *Zadar: povijest, kultura, umjetnička baština*, Forum, Zadar 2003., str. 72.

zadarskim bedemima dugim tri kilometra, uvrštena na popis UNESCO-a. Od srpnja 2017. Zadar se nalazi na popisu UNESCO-ve kulturne baštine¹⁴.

Slika 3. Kopnena vrata

Izvor: <https://www.pinterest.ca/pin/793055815613928304/> (15. kolovoza 2020.)

4.3. Morska vrata

Morska ili lučka vrata su izgrađena 1573. Kroz ova vrata se izlazilo izvan gradskih bedema u prostor gradske luke. Izgrađena su u slavu pobjede kršćanskog brodovlja nad silnom turskom flotom u bitci kod Lepenta 1571.¹⁵ Vrata su probijena u gradskim bedemima u vrijeme završetka Ciparskog rata i mira koji je 1573. Mletačka Republika sklopila s Osmanskim Carstvom.

Izgrađena su u obliku trijumfalnog luka pa je u njih s unutarnje, gradske strane, uzidan rimski slavoluk koji je na nekadašnjem rimskom emporiju dala izgraditi rimska građanka Melia Aniana. S vanjske, lučke strane, iznad vrata se nalazi mletački grb s krilatim lavom sv. Marka i reljef dvaju krilatih dječaka koji drže grbove. Nad rimskim ostacima nalazi se posvetna ploča, a nad njom u oblom zabatu reljefni grb grada Zadra s likom sv. Krševana na konju.

¹⁴Kopnena vrata uvrštena na popis UNESCO-ve kulturne baštine (<http://www.zadar.hr/hr/zadar-included-in-the-unesco-world-heritage-list/9>). kolovoza 2020.).

¹⁵Travirka, A., *Zadar: povijest, kultura, umjetnička baština*, Forum, Zadar 2003., str. 46.

4.4. Kapetanova kula

Kapetanova kula je sagrađena u 13. stoljeću. Peterokutnog je tlocrta koji se naslanja na gradski zid i jedina je kula koja je preostala od srednjovjekovnih utvrda grada. Visoka je 26 metara. U mletačko doba gradom su zajedno upravljali gradski knez i gradski kapetan. Zadar je bio jedini dalmatinski grad koji je imao dvije osobe na istoj funkciji, za koje su se i gradile ovakve kule.

Kupola i terasa kule su iz 18. stoljeća, a ulazna vrata su iz polovice 19. stoljeća. Strijelnice na prvom katu izvornog su izgleda. Uz kulu sačuvan je i dio gradskog zida iz 13. stoljeća s kruništem na vrhu. U neposrednoj blizini mogu se vidjeti ostaci još starijeg rimskog zida. Kroz povijest kula se obnavljala u obliku novih vrata, nadogradnje katova, terase i kupole. Neko vrijeme služila je i kao zatvor, a danas se koristi kao izložbeni prostor¹⁶.

4.5. Trg pet bunara i Perivoj kraljice Jelene Madijevke

Trg je zatvoren s tri strane. Sa zapadne strane je zatvorena srednjovjekovnim zidom i Kapetanovom kulom, a s istočne strane potpornim zidom u sredini kojega se pruža ulaz u Gradski perivoj nastao na bastionu Grimani. Na prostoru ispred Kapetanove kule se do 16. stoljeća nalazio dubok obrambeni jarak. U vrijeme obrane od turske opsade gradu je trebalo osigurati velike količine pitke vode. Koristeći se postojećim obrambenim jarkom, graditelji velikog peterokutnog bastiona Grimani, izgradili su 1574. na ovom mjestu veliku cisternu s pet vijenaca¹⁷.

Bastion Grimani jedan je od najvećih i najznačajnijih zadarskih bastiona. Njegova gradnja započela je 1537. Početkom 19. stoljeća bastion Grimani izgubio je na vojnom značenju i tako su stvoreni uvjeti za podizanje javnog perivoja. Današnji Perivoj kraljice Jelene Madijevke je najstariji javni gradski perivoj u Hrvatskoj, a svečano je otvoren 16. rujna 1829. Podigao ga je tadašnji vojni upravitelj grada barun Ludwig Franz von Welden.

¹⁶Travirka, A., *Zadar: povijest, kultura, umjetnička baština*, Forum, Zadar 2003., str. 66.

¹⁷Isto, str. 68.

4.6. Gradska straža

Gradska straža izgrađena je 1562. prema nacrtima mletačkog arhitekta Giangirolama Sanmichelija. Zgrada ima dekorativnu fasadu izgrađenu od blokova grubo tesanog kamena, što je karakteristično za kasnu renesansu.

Zabat je ukrašen s dvije volute, među kojima se nekada dizao toranj sa satom. U vrijeme prve austrijske uprave nad Zadrom, 1798. taj je toranj srušen i izgrađen je mnogo viši toranj sa satom i zvonikom¹⁸. Gradska ura neprekidno radi od 1803. Veće zvono, koje otkucava sate, preneseno je s Kapetanove kule, a manje koje otkucava četvrtine sata sa susjedne crkve sv. Lovre. Ograda pred zgradom s okruglim otvorima za topove sagrađena je 1783. Danas je u Gradskoj straži izložbeni prostor.

4.7. Gradska loža

Gradska loža smještena je nasuprot Gradskoj straži. Sagrađena je na mjestu stare srednjovjekovne lože koja se spominje u 13. stoljeću. Građevina je zamišljena slično kao Gradska straža, zato što je izgrađena također od grubo klesanih blokova. Loža ima tri velika polukružna otvora s prednje strane i tri jednaka otvora s bočne strane. U 19. stoljeću uklonjen je bočni ulaz sa strane ulice i uklonjene su stube.

Od 1855. u loži je bila smještena knjižnica Paravia. Font knjižnice je kroz povijest rastao pa je tako 1913. sadržavao oko 40000, a 1932. oko 60000 primjeraka¹⁹. U Drugom svjetskom ratu, za vrijeme razaranja, knjižnica više nije radila, a zgrada je pretrpjela velika oštećenja. Nakon obnove zgrada služi kao izložbeni prostor. U loži se održava izložba zmija, Sajam knjiga i razne druge izložbe.

4.8. Sfinga

Zadarsku sfingu sagradio je 1918. zadarski restaurator, akademski slikar i povjesničar umjetnosti Giovanni Smirich (sl.4). Bio je zaslužan za proučavanje i obnovu brojnih

¹⁸Petricioli, I., *Zadar i okolica: povijest, kultura, umjetnost, prirodne ljepote*, Turistička naklada d.o.o., Zagreb 2001., str. 40.

¹⁹Knjižnica u Gradskoj loži (<http://www.zkzd.hr/hr/knjiznica/povijest>, 11. kolovoza 2020.).

zadarskih spomenika i jedan je od utemeljitelja Arheološkog muzeja Zadar. Nažalost, većina njegovih djela zauvijek je izgubljena u plamenu Drugog svjetskog rata i bombardiranju Zadra.

Ispred vile u uvali Maestral nalazi se sfinga. Perivoj koji okružuje vilu uredio je Giovanni Smirich. Nakon smrti svoje supruge Attilije, 1918. ukrasio je perivoj s nekoliko zanimljivih dekorativnih elemenata i dao je izgraditi repliku egipatske sfinge kao spomen na svoju voljenu ženu²⁰. Izgrađena je od betona. Na prsima ima reljef orla, a umjesto šapa ima prste kojima je nekoć držala veliki mač i njime štitila školjku s malim ribnjakom. Reljef orla, mač i ribnjak su odavno uništeni.

U ovom dijelu Europe sfinge su prava rijetkost, a zadarska najveća od svih. Zadarska sfinga je vrlo posebno zato što je izgrađena u znak sjećanja na voljenu ženu. Romantična legenda kaže da ispunjava ljubavne želje.

Slika 4. Sfinga

Izvor: <https://www.zadarskiLIST.hr/clanci/12062020/spomenik-ljubavi-za-uredenje-sfinge-i-prostora-oko-nje-220-tisuca-eura-iz-eu-fondova> (15. kolovoza 2020.)

4.9. Svjetionik Oštri rat

Svjetionik Oštri rat izgrađen je 1869. Nalazi se na poluotoku Puntamika i iz toga razloga ljudi često misle da se tako i naziva. Visok je 14 metara, a njegova vanjska strana je okružena spiralnim stepenicama. Domet glavnog svjetla proteže se 15 milja prema svim stranama, a

²⁰Sfinga (<https://www.zadar.travel/hr/vodic/povijesni-spomenici>, 12. kolovoza 2020.).

domet sporednog svjetla proteže se 7 milja²¹. Odmah do svjetionika nalazi se svjetioničareva kuća (sl.5).

Za svjetionik se veže priča o kralju koji je bio moćan. Upravo ta moć i vlast su mu omogućili da ucjenjuje i iskorištava benediktinke. Ta priča potječe iz davnina prije izgradnje svjetionika, ali događala se na mjestu današnjeg svjetionika²².

Slika 5. Svjetionik Oštri rat i svjetioničareva kuća

Izvor: <https://www.plovput.hr/pomorska-signalizacija/svjetionici/svjetionik/a/view/id/37> (15. kolovoza 2020.)

²¹Svjetionik Oštri rt (<https://www.plovput.hr/pomorska-signalizacija/svjetionici/svjetionik/a/view/id/37>, 15. kolovoza 2020.).

²²Neven Šerić, *Kamena svjetla: priče i legende o Jadranskim svjetionicima, o mjestima na kojima su izgrađeni i o njihovom podmorju*, Marjan tisak, Split 2004., str. 58.

5. ATRAKCIJE

5.1. Zadarska riva – Obala kralja Petra Krešimira IV.

Zadarska riva ili Obala kralja Petra Krešimira IV. je duga više od 800 metara. S Rive se pruža pogled na ljepote Zadarskog kanala, otoke Ugljan i Pašman te otvoreno more na sjeverozapadu. Riva je šetalište i jedinstveno mjesto za doživljaj najljepšeg zalaska Sunca na svijetu.

Riva je nastala 1868. ukazom cara Franje Josipa I. i tada je Zadar prestao biti grad-utvrda. Godine 1874. srušene su gradske zidine i grad se počeo otvarati prema moru. Zadar je postao grad bogato uređenih trgovina i javnih prostora, luksuznih restorana i hotela, javnih knjižnica i čitaonica. Do 1906. gradio se niz od 18 velebnih palača, pristaništa za brze, luksuzne putničke brodove, niču kultivirani perivoji, promenade i šetališta kao javna mjesta i okupljališta građana. Tijekom bombardiranja u Drugom svjetskom ratu većina ovih građevina na Rivi je oštećena ili potpuno uništena te je u poslijeratnoj obnovi zamijenjena hortikulturom.

Sama zadarska Riva poznata je po različitim ljetnim događajima, kao što su Noć punog miseca, Millennium jump, različiti koncerti, zabavljači koji predstavljaju svoje točke. Na Zadarskoj Rivi nalaze se Morske orgulje i Pozdrav Suncu. Najljepši opis legendarnog zadarskog zalaska Sunca zapisao je slavni režiser Alfred Hitchcock, sljedećim riječima: „Zalazak Sunca u Zadru najljepši je na svijetu i neusporedivo je ljepši od onog u KeyWestu na Floridi“²³.

5.2. Morske orgulje

Morske orgulje izgrađene su 2005., a projektirao ih je Nikola Bašić i niz stručnjaka. Nikola Bašić dobio je brojne nagrade za ovaj projekt. Smještene su na zapadnom dijelu zadarske rive i prepoznatljive su po svojem obalnom profilu.

Kamene stepenice se protežu na 70 metara obale. Podijeljene su u sedam desetmetarskih sekcija, ispod kojih je na razini najnižeg mora oseke, okomito na obalu ugrađeno 35 polietilenskih cijevi različitih dužina, promjera i nagiba te se one koso uzdižu (sl.6). Zrak potisnut valom vodi se iz šireg u užu profil kako bi dobio ubrzanje i proizveo zvuk u sviralama

²³Zadarska riva (<https://www.zadar.travel/hr/vodic/atrakcije>, 12. kolovoza 2020.).

smještenim u hodniku ispod obalne šetnice, odakle zvuk izlazi u prostor šetnice kroz male otvore u kamenu²⁴. Jačina vjetra i valova utječe na jačinu zvuka. Instrument ima sedam klastera, po pet biranih tonova izvedenih iz matrice dalmatinskog klapskog pjevanja.

Slika 6. Morske orgulje

Izvor: <https://crovista.com/%C5%A1to-raditi/97-morske-orgulje-zadar> (15. kolovoza 2020.)

5.3. Pozdrav Suncu

Zadar je 2008. postao bogatiji za još jednu turističku atrakciju. Obalu je zasvijetlio Pozdrav Suncu, koji je također projektirao Nikola Bašić.

Sastoji se od tri stotine višeslojnih staklenih ploča postavljenih u istoj razini s kamenim popločenjem rive u obliku kruga promjera 22 metra. Ispod staklenih provodnih ploča nalaze se fotonaponski solarni moduli preko kojih se ostvaruje simbolična komunikacija s prirodom²⁵. Istovremeno s najljepšim zalaskom sunca na svijetu uključuju se i rasvjetni elementi ugrađeni u krugu te po posebnom programiranom scenariju proizvode prekrasnu svjetlosnu igru.

Fotonaponski solarni moduli po danu privlače sunčevu energiju i potom je pretvaraju u električnu (sl.7). U prsten oko Pozdrava Suncu upisani su zadarski sveci. Uz svako od

²⁴Morske orgulje (<https://www.zadar.travel/hr/vodic/atraccije>, 13. kolovoza 2020.).

²⁵Pozdrav Suncu (Isto, 14. kolovoza 2020.).

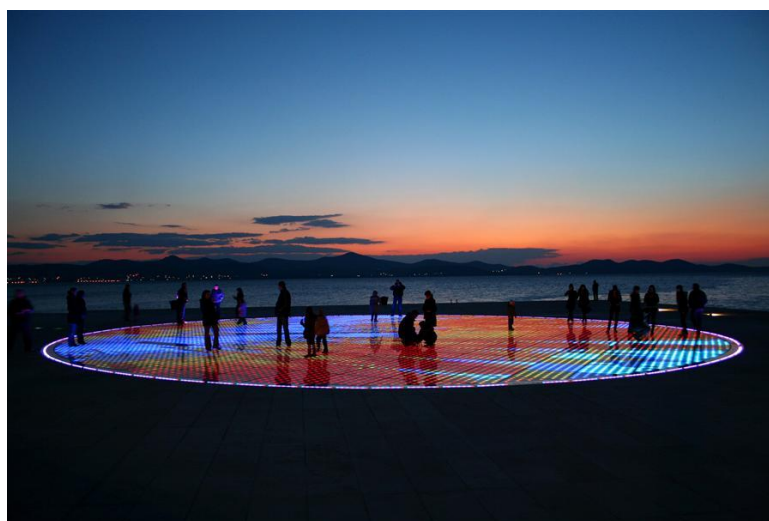
njihovih imena i blagdana na koji se slave, upisana je i deklinacija te visina Sunca i trajanje sunčeve svjetlosti na taj blagdan i na tom mjestu na rivi.

Instalacija Pozdrav Suncu, kao model sunčeva sustava s pripadajućim planetama, povezana je s Morskim orguljama čiji se zvuk transponira u svjetlosnu igru koja na zadarskoj rivi nastupa nakon zalaska sunca (sl.8). Pozdrav Suncu je najatraktivnije mjesto u gradu za posjetitelje.

Slika 7. Pozdrav Suncu danju

Izvor: <http://www.zadarportal.com/zadar/city/pozdrav-suncu/> (15. kolovoza 2020.)

Slika 8. Pozdrav Suncu nakon zalaska sunca

Izvor: <https://www.kalelargainfo.hr/dobra-vijest-pozdrav-suncu-ponovo-svijetli-turisti-su-odusevljeni/>
(15. kolovoza 2020.)

5.4. Kalelarga

Kalelarga ili Široka ulica je glavna uzdužna prometnica u povijesnoj jezgri Zadra. Povezuje sve važnije prostore i trgovine, od trga pred zadarskom stolnom crkvom sv. Stošije, preko prostora koji se otvara na Forum, zatim Narodnog trga, trga pred Kneževom palačom pa sve do onog pred Providurovom palačom.

U dalekoj prošlosti glavna zadarska ulica u starim zadarskim dokumentima nazivala se Via Magna, Strada grande, Ruga Magistra²⁶. Naziv Široka ulica (Callelarga/Kalelarga) javlja se tek kasnije. Danas nosi službeni naziv Široka ulica, ali u svakodnevnoj uporabi joj je uvijek bio samo Kalelarga.

U Drugom svjetskom ratu porušene su mnoge kuće ove ulice, a krajem šezdesetih godina prošlog stoljeća izvršena je rekonstrukcija ove prometnice. U ranijim je razdobljima, a i danas, omiljeno središte okupljanja i omiljena šetnica Zadrana, kao i mnogobrojnih turista koji posjećuju Zadar.

²⁶Kalelarga (<https://www.zadar.travel/hr/vodic/atrakcije>, 14. kolovoza 2020.).

6. ZAKLJUČAK

Zadar je hrvatski grad koji se nalazi u sjevernoj Dalmaciji i peti je najveći grad u Hrvatskoj. Poznat je po svojoj dugoj i dinamičnoj povijesti, velikim kulturno povijesnim spomenicima i znamenitostima te po tome što nekoliko puta mijenjao ime. Najpoznatiji spomenik je crkva sv. Donata, koja je istodobno i simbol grada. Izgrađena je na ostacima antičkog Foruma, koji je danas mjesto velikog turističkog okupljanja. S njega se mogu vidjeti ostale crkve i nekadašnji rimski ostaci.

Još jedan simbol grada Zadra su Kopnena vrata koja su nekada predstavljala glavni ulaz u grad. Do ovih vrata nekad je vodio drveni most na kamenim stupovima do drugih gradskih vrata, Carinskih vrata, koja su danas u sklopu restorana u lučici Foši. Kopnena vrata nalaze se na popisu UNESCO-ve svjetske baštine. Kroz Morska vrata izlazilo se izvan gradskih bedema u prostor gradske luke.

U Zadru je poznat Trg pet bunara i Perivoj kraljice Jelena Madijevke te također Kapetanova kula. Poznati su i Gradska straža, Gradska loža, Sfinga i Svjetionik Oštri rat. Gradska straža popularna je po satu koji neprestano radi. Gradska loža smještena je nasuprot Gradskoj straži. Poznata je po održavanju različitih izložaba, najčešće knjiga.

U ovom dijelu Europe sfinge su prava rijetkost, a zadarska je najveća od svih. Zadarska sfinga je vrlo posebna zato što je izgrađena u znak sjećanja na voljenu ženu. Svjetionik Oštri rat izgrađen je 1869. te se nalazi na poluotoku Puntamika.

Najpoznatije zadarske atrakcije su Obala kralja Petra Krešimira IV (zadarska Riva), Morske orgulje, Pozdrav suncu te Kalelarga. Sama zadarska riva poznata je po različitim ljetnim događajima, kao što su Noć punog miseca, Millennium jump, različiti koncerti, zabavljači koji predstavljaju svoje točke.

Osim zbog odmora, turisti najviše posjećuju Zadar zbog Morskih orgulja i Pozdrava Suncu. Njih je projektirao Nikola Bašić, a one su, uz Forum, najveće okupljalište turista. Turisti sjede na rivi i slušaju zvuk orgulja, uživaju gledati kako sunce tone u more te kako se pale svijetla Pozdrava Suncu. Kalelarga ili Široka ulica je najprometnija ulica za pješake u jezgri Zadra. Povezuje sve važnije prostore i trgovine.

Zadar se dobro promovira kroz svoju kulturnu baštinu kao i kroz moderne atrakcije i na taj način predstavlja kulturno turističku destinaciju. Veliku ulogu ima i turistička zajednica koja

nastoji privući veliki broj turista. Turisti posjećuju Zadar zbog njegove povijesti i velikog broja kulturnih spomenika i baštine što je lokalna zajednica jako dobro iskoristila. Veliki broj spomenika je jako dobro iskorišten u svrhu turizma i promocije grada širem svijeta, zato Zadar svake godine posjećuje veliki broj turista.

LITERATURA

Knjige:

Kulturni vodič Hrvatske: crkve, muzeji, dvorci, galerije, Montilia d.o.o., Zagreb 2004.

Petricioli, Ivo, *Zadar i okolica: povijest, kultura, umjetnost, prirodne ljepote*, Turistička naklada d.o.o., Zagreb 2001.

Šerić, Neven, *Kamena svjetla: priče i legende o jadranskim svjetionicima, o mjestima na kojima su izgrađeni i o njihovom podmorju*, Marjan tisak, Split 2004.

Travirka, Antun, *Zadar: povijest, kultura, umjetnička baština*, Forum, Zadar 2003.

Internetski izvori:

Knjižnica u Gradskoj loži, dostupno na <http://www.zkzd.hr/hr/knjiznica/povijest>, posjećeno 11. kolovoza 2020.

Kopnena vrata uvrštena na popis UNESCO-ve kulturne baštine, dostupno na <http://www.zadar.hr/hr/zadar-included-in-the-unesco-world-heritage-list/>, posjećeno 9. kolovoza 2020.

Povijesni spomenici, dostupno na <https://www.zadar.travel/hr/vodic/povijesni-spomenici>, posjećeno 12. kolovoza. 2020.

Sv. Donat, dostupno na <http://amzd.hr/o-muzeju/sv-donat/>, posjećeno 8. kolovoza 2020.

Svjetionik Oštri rat, dostupno na <https://www.plovput.hr/pomorska-signalizacija/svjetionici/svjetionik/a/view/id/37>, posjećeno 15. kolovoza 2020.

Turističke atrakcije, dostupno na <https://www.zadar.travel/hr/vodic/atrakcije>, posjećeno 14. kolovoza 2020.

POPIS SLIKA

Slika 1. Rozete na crkvi sv. Stošije

Izvor: <https://www.antenazadar.hr/clanak/2019/12/citateljica-u-soku-ostali-smo-zacudeni-vidjevsi-vrata-zadarske-katedrale-zakljucanim/>, posjećeno 15. kolovoza 2020.

Slika 2. Kipovi zaštitnika grada Zadra

Izvor: <https://benediktinke-zadar.com/grad-zadar/hrvatska/crkva-sv.-krsevan>, posjećeno 15. kolovoza 2020.

Slika 3. Kopnena vrata

Izvor: <https://www.pinterest.ca/pin/793055815613928304/>, posjećeno 15. kolovoza 2020.

Slika 4. Sfinga

Izvor: <https://www.zadarskilist.hr/clanci/12062020/spomenik-ljubavi-za-uređenje-sfinge-i-prostora-oko-nje-220-tisuca-eura-iz-eu-fondova>, posjećeno 15. kolovoza 2020.

Slika 5. Svjetionik Oštri rat i svjetioničareva kuća

Izvor: <https://www.plovput.hr/pomorska-signalizacija/svjetionici/svjetionik/a/view/id/37>, posjećeno 15. kolovoza 2020.

Slika 6. Morske orgulje

Izvor: <https://crovista.com/%C5%A1to-raditi/97-morske-orgulje-zadar>, posjećeno 15. kolovoza 2020.

Slika 7. Pozdrav Suncu danju

Izvor: <http://www.zadarportal.com/zadar/city/pozdrav-suncu/>, posjećeno 15. kolovoza 2020.

Slika 8. Pozdrav Suncu nakon zalaska sunca

Izvor: <https://www.kalelargainfo.hr/dobra-vijest-pozdrav-suncu-ponovo-svijetli-turisti-su-odusevljeni/>, posjećeno 15. kolovoza 2020.